

Subjekt a mesto (a politika): Polstoročie Bratislavy v textoch Janka Alexyho

Matej Masaryk

**MASARYK, M.: Subject and City (and Politics): Five Decades in
Bratislava in Janko Alexy's Texts**

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 68, 2021, no. 3, pp. 222-234

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.3.2>

ORCID ID: 0000-0002-7661-3925

**Key words: Janko Alexy, Bratislava,
periphery, centre**

The article aims at providing a picture of how Bratislava was portrayed in the texts of the Slovak author and painter Janko Alexy (1894 – 1970), written between 1921 and 1968. The paper combines the knowledge of Slovak and Czechoslovak culture and history with biographical and artistic facts about Alexy's life and work. With regards to the biography of the author, the article drew on his own memoirs, Ján Abelovský's monograph, texts by Ján Smrek and various period articles. The paper also makes use of the work of O. Mongin, P. Málek and V. Barborík. It provides an insight into the relationship between the city and the subject and reconstructs the complex image of the period circumstances in its background. It outlines several periods that document Alexy's changing attitude towards the city and the gradual national appropriation of Bratislava. The identity of the current capital of Slovakia was changing from a multi-ethnic town to a city occupied by a single majority ethnic group. These shifts are illustrated on several Alexy's texts.

**Kľúčové slová: Janko Alexy, Bratislava,
periféria, centrum**

Stačí vcelku zbežný pohľad do rozsiahleho korpusu rôznorodých textov Janka Alexyho (1894 – 1970), aby sme spozorovali zvláštnu záľubu v tematizovaní rôznych miest a obcí. Opakovanú pozornosť a hlbší citovo-myšlienkový ponor (ktorého výsledkom spravidla bývala aj vyššia umelecká hodnota) však Alexy venoval len štyrom mestám: Liptovskému Mikulášu, Prahe, Parížu a Bratislave.

Najvýznamnejšie miesto patrí Bratislave – aj preto, že v nej Alexy prežil väčšinu svojho života, takmer štyridsať rokov (1924 – 1929, 1937 – 1970).

Význačnosť Alexyho osobnej skúsenosti s Bratislavou dokumentuje aj väčšie množstvo textov, v ktorých toto mesto aspoň v určitej miere tematizoval. Ich žánrová paleta je široká – od umeleckých próz cez publicistické práce až po spomienkové texty. Prózy, v ktorých zobrazil priestor Bratislavy, sú zastúpené vo všetkých jeho zbierkach – okrem debutovej *Jarmilky* (1924) aj v knihách *Grétko* (1928), *Veľká noc* (1930) a *Na voľnej vôľuške* (1932). Do Bratislavy Alexy zároveň zasadil aj dva zo svojich piatich románov – *Hurá!* (1935) i jeho prepracovanú verziu *Profesor Klopáčka* (1949). O Bratislave však písal až do svojej smrti – v roku 1970 vyšla jeho posledná kniha *Tam ožila sláva*, tematizujúca zavŕšené úsilie o rekonštrukciu Bratislavského hradu.

Súbor Alexyho textov tak môžeme sledovať ako svojrázny dokument celého polstoročia Bratislavy. Dokument, ktorý, pravda, najviac hovorí o vzťahu Alexyho a mesta – o tom, ako naňho mesto v rôznych etapách života pôsobi- lo, pričom ono „pôsobenie“ pochopiteľne viac či menej korelovalo s aktuálnym subjektívnym prežívaním. Prostredníctvom tohto zákonite subjektívneho vzťahu sa však odкрývajú aj širšie – spoločenské, myšlienkové, ba aj politické – kontexty a vývoj v ich rámci. Predmetom autorovho zobrazenia sa totiž stávajú aj vzťahy Bratislavy a slovenského živlu, „starého“ a „nového“, centrálného a periférneho či „romantického“ a „praktického“. Cez to, čím sa Bratislava (stávala a) stala pre Alexyho, presvitá obraz identity mesta ako takého – v zhode s tézami Oliviera Mongina o individuálnej a spoločenskej „urbánnej skúsenosti“, ktorej prirodzenou súčasťou je komplexná „polyfónnosť“, zložená zo súkromnej a z verejnej dimenzie skúsenosti s mestom (Mongin 2017: 23).

Pri reflektovaní verejnej, respektíve spoločenskej dimenzie skúmaných textov je potrebné zohľadniť spomenutú komplexnosť urbánnej skúsenosti a aj základný fakt subjektívnej perspektívy, ktorá má u Alexyho zvlášť výrazné postavenie (Masaryk 2017: 49-56). Zásadný je aj meniaci sa historický kontext a autorský zámer či rôzne žánrové vplyvy v rámci jednotlivých textov. Alexyho dokumentárny materiál o Bratislave teda pochopiteľne má svoje prirodzené limity a ruptúry. Aj tak je však natoľko plastický, že sa dá rozčleniť – spojením osobného a spoločenského momentu – na štyri užšie celky s pozoruhodnou vývinovou dynamikou. Takto je možné postupne hovoriť o textoch prvého kontaktu s mestom (1921), textoch o prenikaní do mesta (1924 – 1929), spomienkových textoch na mesto (1930 – 1936) a textoch o zžívaní sa s mestom (1937 – 1970). V poslednej skupine ďalej vyčleňujem texty z obdobia pred mníchovským diktátom (1937), texty po ňom a po vzniku ľudáckej Slovenskej republiky (1938 – 1945) a napokon texty publikované po komunistickom prevrate v obnovenom Československu (1949 – 1970).

Prvý kontakt s mestom

„Prešporok znie akosi lenivo, pohodlne a – skoro by som povedal – neživo; zato Bratislava jasá priamo do sveta svojimi jasnými, plnými samohláskami.“
(Alexy 1921: 7)

Ťažko už dnes presvedčivo preukázať, kedy Alexy osobne navštívil Bratislavu prvý raz. Prvé texty o Bratislave publikoval „až“ v roku 1921. Črta *Bratislava* (s podtitulom

224 *Ulica Zelenej izbičky, na sv. Valentína*)¹ a fejtón *V Bratislave pri Dunaji* majú pritom charakter prvého dotyku s mestom, umocňovaného rozprávačovou pozíciou externého pozorovateľa. Tento prvý kontakt má dve vrstvy – osobnú a spoločenskú. Alexyho subjekt totiž do mesta pochopiteľne vchádza jednak ako individualita a jednak ako člen (česko-)slovenského spoločenstva, ktoré do mesta prichádza (respektíve sa v ňom začína národne aktivizovať) v rovnakom čase.

Toto sú, mimochodom, dve typické polohy autorovho subjektu, ktoré sa vinú naprieč jeho literárnou tvorbou – na jednej strane súkromné (až obnažujúce sa), introvertné a nesmelé individuálne „ja“, na strane druhej verejné, extrovertné a sebavedomé „my“, ktorým hovorí za širší spoločenský kolektív. Kým črta *Bratislava* je jedným z prvých dokladov prvej z týchto polôh, utilitárnej funkcii fejtónu *V Bratislave pri Dunaji* viac vyhovuje tá druhá.

Oba texty pritom spája výrazný motív nádeje. V prvom je vyjadrená subtilne, s melanchóliou a pochybnosťami, smerujúc k túžbe citlivého jednotlivca zapísať sa do dejín. V druhom texte daný motív rétorsky buráca, viažuc sa na túžbu národne si prisvojiť Bratislavu a kulminujúc v záverečných bojovných výkrikoch: „*my sme tu, my tu pracujeme v našej staroslávnej Bratislave i v našej novej modernej Bratislave slobody a demokracie a zostaneme tu navždy! To je naša Bratislava!*“ (Alexy 1921: 7). V oboch textoch sa dá vybadať silné vnímanie obdobia začiatkov premeny „Prešporku“ na (česko-)slovenskú „Bratislavu“. Identitu cudzinca v meste tak Alexyho subjekt prežíva spolu so širším národným celkom. Pravda, takto definované „my“ by v rámci svojho vyhranenia nebolo úplné bez opozitného „oni“. Práve v črte *V Bratislave pri Dunaji* Alexy rozdeľuje obyvateľstvo mesta na dve vzájomne nepriepustné skupiny – na Čechoslovákov, ktorí „*majú vždy mnoho práce, lebo [...] sa usilujú prácou toto mesto i seba a vlasť povzniesť*“, a na „tých druhých“, ktorí „*žijú v Bratislave už oddávna a majú sa dobre z práce tých prvých*“ (Alexy 1921: 7). Základný rozdiel medzi „nami“ a starousadlíkmi mesta je teda vyjadrený cez moment (horúčkovitej) práce či – všeobecnejšie – pohybu k zmene. Zdôrazňovanie tohto momentu pritom v danej črte jasne prezrádza, že nielen „práca na povznesení mesta“, ale aj práca na premene Bratislavy na „našu“ sa v danom čase rozhodne nedala považovať za dokončenú.

Próza *Bratislava* akoby dodávala, že vlastne išlo o prácu sotva začatú. Slovenský element v meste v nej totiž pôsobí ako celkom nenápadne roztrúsený prvok, odsunutý do priestoru „slabo osvetlených ulíc“. V Bratislave navyše pôsobí „milo“, avšak neprímerane – nemoderne a „nemestsky“. Jeho identita je definovaná prostými rurálnymi, ba folklórnymi atribútmi: „*piesňou*“, „*lúkami*“ a „*horami, keď sa seno zväzá*“ (Alexy 1924: 178-179). Takáto Bratislava rozhodne nebola „naša“ a v najbližšom období „našou“ ani byť nemohla. Chýbal jej totiž – okrem iného – potrebný typ slovenského „veľkomestského“ človeka, ktorý by ju mohol zaplniť.

1 Próza bola prvý raz publikovaná v novinách *Slovenský denník* v roku 1921 (číslo 70). V štúdiu citujem z takmer totožnej verzie, ktorá vyšla v Alexyho knižnom debute *Jarmilka* (1924).

„Nuž, čo tam nového? Tam v Bratislave. Stále to staré snaženie, napínanie svalov, borba, prípravy, zovšednená, napínaná, stála práca.“

(Alexy 1928: 92)

Obdobie, v ktorom boli publikované prvé Alexyho texty o Bratislave, bolo však v jeho živote späté skôr s inými mestami – Parížom a Prahou. Obe mu popri viacerých reflektovaných dezilúziách priniesli aj množstvo rozhodujúcich kultúrnych impulzov a možností. V Paríži sa zoznámil so Štefanom Krčmárom, čím získal výrazného podporovateľa svojich spisovateľských úsilí, v Prahe sa stal pevnou súčasťou najmladšej slovenskej umeleckej generácie.

Po skončení štúdií na pražskej výtvarnej akadémii v roku 1925 sa tak do Bratislavy vrátil trochu iný Alexy – nádejný výtvarník a spisovateľ, už známy v kultúrnej obci (rok predtým mu vyšiel knižne prozaický debut, druhá zbierka vyšla v etablojúcej sa Mazáčovej Edícii mladých slovenských autorov). V Bratislave Alexy aktívne vystupoval v rámci skupiny mladých slovenských umelcov-bohémov,² pričom silneli aj jeho vzťahy so staršou generáciou – napríklad s manželmi Jozefom Gregorom Tajovským a Hanou Gregorovou (Alexy 1957: 49-50). Hlavné ambície Alexyho návratu do (novej) slovenskej metropoly však smerovali inam – k výraznejšiemu presadeniu sa v oblasti výtvarného umenia, čo bol pre neho ťažký zápas, ktorý prežíval ako nevelmi úspešný (Mráz 1932: 2).

Obdobie medzi rokmi 1925 a 1930 bolo pre Alexyho z osobného i zo spoločenského hľadiska obdobím očividne intenzívnejšieho kontaktu s Bratislavou, poznačeným výraznými túžbami i zreteľnou dezilúziou z ich napĺňania. Intenzívny kontakt sa pri agilne publikujúcom autorovi zákonite musel odraziť aj v jeho textoch: v danom čase sa Bratislava objavovala vo viacerých Alexyho prózach a článkoch.

Z nich je zaujímavou a z pohľadu novšieho literárnohistorického výskumu aj príťažlivou³ dvojica črt *Markéta* a *Hospôdka „K zlatej fantázii“* (v roku 1928 vyšli obe aj v druhej Alexyho zbierke *Grétko*), tematizujúca kultúrovú skupinu slovenských „bohémov“. Tieto texty v sebe – podobne ako viaceré ďalšie od Tida Jozefa Gašpara, Jána Hrušovského, Jána Smreka či Kvetoslava Urbanoviča – spájajú prvky mýtizácie s prvkami vedomia o problematikej, pragmatickej skutočnosti v „zákulisí“ týchto mýtizovaných predstáv. Súčasťou problematizácie je aj pozoruhodný motív slovenských „turistov“, ktorí sa do Bratislavy chodia na pár dní opájať falošnou predstavou o mladých bohémoch: „*a sem sa zatahovali z dobrého, naivného vidieku do Bratislavy zapadlí, balekovia‘, [...] ktorí [...] chceli na dve hodiny omladnúť v rozkošnickej spoločnosti zlatej mládeže*“ (Alexy 1928: 55). Toto rozdzvojenie na Bratislavu skutočnú, všednú, pragmatickú a Bratislavu falošnú, sviatočnú, nočnú a magickú stavia mesto – najmä konceptuálne – na úroveň iných bájných európskych veľkomiest (v tejto súvislosti možno pripomenúť, ako napríklad Ivan Horváth predstavuje Paríž). Dôležité pritom je, že zdrojom rozdzvojenia (a teda už

2 V tejto súvislosti na Alexyho spomínajú aj jeho literárni rovesníci – Ján Smrek (*Poézia, moja láska* 1, 1968) či Ján Hrušovský (*Umelci a bohémi*, 1963).

3 Odkazujem tu na monografie *Druhá moderna* Michala Habaja (2005) a *Zlatá bohéma. Umelecká bohéma v Bratislave 1920 – 1938* Michala Vašša (2018).

226 aj súčasťou mesta) je slovenské spoločenstvo. Spoločenstvo, ktoré síce pochádza z vidieka, ale ktorého identita je už definovaná mestom.

V Alexyho charakteristike danej skupiny je prakticky všetko, čo patrí do výbavy postáv moderného mestského umelca – nekonvenčnosť, výnimočnosť, talent a náladovosť jednotlivca, k tomu povrchné vzťahy so ženami, alkohol a pocit slobody. A ešte závan fantastickej tajuplnosti – veď cestu ku kultovej hospôdke Zlatá fantázia „*poznal len kočiš Hildebrand, stojaci so svojim rozheganým kočirom na Župnom námestí*“ (Alexy 1928: 54).

Podstatný je pocit národnej spolupatričnosti členov tematizovanej skupiny. V rámci spoločného vedomia (kolektívneho subjektu) sa – podobne ako predtým v črte *V Bratislave pri Dunaji* – opäť akcentuje moment práce na národnej veci. V próze *Markéta* sa opakuje aj optimistický, burcujúci záver, zhmotnený v povzbudzujúcich výkrikoch „*romantickej postavy fregatného kapitána našej loďky*“, T. J. Gašpara: „*Kamaráti, vypiť posledné zvyšky kmínky a hor'sa, matrózi, na palubu [...] a vyplávame z tohto močiara na jasné, veselé, zdravé, široké more, ku slovenským brehom! Hurá! Hurá! Hurá!*“ (Alexy 1928: 112).

Už samotný akt burcovania, respektíve fakt, že treba opäť burcovať, pritom prezrádza, že doteraz sa až tak veľa neurobilo, alebo lepšie, neurobilo sa zďaleka toľko, koľko bolo potrebné.⁴ Táto skutočnosť je v oboch črtách potvrdená prítomnosťou istej skepsy z prvých sklamaní. O ešte stále negatívne pocítovanej slovenskej skutočnosti ostatne svedčí pretrvávajúca pozícia hostí druhej skupiny slovenských intelektuálov.⁵ Jej členovia sú naďalej vypudzovaní do azylu periférie, keďže vo formotvornom centre ich prítomnosť vidieť a počuť len pri slávnostnejších príležitostiach:

„*romantické pokyny boli neuskutočniteľné vo vzdialenej a preinačenej Bratislave [...], lebo chýbalo niečo, nejaké spájajúce pojítko [...]. Tu a tam sa síce zjavil v Bratislave Štefan Krčméry [...] a povedalo sa niečo zápalistého [...], ale potom zas sme sa rozpadli na všetky strany a nastalo úplne tiché šero*“ (Alexy 1928: 104).

Bratislava ešte stále nie je „slovenská“ – zostáva vzdialenou, cudzou a nepreniknuteľnou. Slovenský element sa v nej rýchlo rozpadával, trúsil a – strácal.

Pravda, v povahe tohto obrazu zohráva podstatnú rolu subjekt autora. Je preto pochopiteľné, že pocity cudzoty a stratenosti sa opakujú aj v osobnejších polohách v rámci Alexyho bratislavských próz – a miera skepsy v nich je ešte podstatne výraznejšia. Až natoľko, že Alexy zachádza až k pochybnostiam o vlastnej adekvátnosti byť súčasťou „veľkého sveta“. V tomto pochybovaní sa dajú vidieť analógie s neskoršími tézami O. Mongina o princípoch „vita activa“ a „vita contemplativa“, podľa ktorých si mestský priestor vyžaduje aktívneho človeka, zatiaľ

4 Emblémom Alexyho skepsy z toho, „koľko sa ešte neurobilo“, sa na konci desaťročia stala ruina Bratislavského hradu, ktorá popri pôsobivých dominantách iných európskych metropol pôsobí na spisovateľa ako „vyhorelá továreň na ocot niekde na konci dediny“. Potenciálna obnova hradu by pritom podľa Alexyho mohla slúžiť ako dôkaz, „že táto opovrhovaná, zaostalá plebs misera, gens slovaca, v svojich citoch a snaženiach nie je tak posledná a k oplývaniu hodná!“ (Alexy 1929: 207).

5 O Slovákoch v Bratislave v tomto období v pozícii „hostí v meste“ píše aj Vladimír Barborík. Okrem „kolonizačného procesu“ Slovákov voči Bratislave upozorňuje aj na opačný (nutný) proces – proces „urbanizácie Slovákov“ (Barborík 2018: 53).

čo „človek kontemplatívneho života je človekom interiority, jednotlivcom mimo svet, ktorý odchádza do exilu, uchyluje sa do kláštiera alebo do poušťa“ (Mongin 2017: 29). Je príznačné, že v typických Alexyho postavách nielen z tohto obdobia je určujúcim znakom – znakom osobného prekliatia – silný priklon k princípu „vita contemplativa“: „*Sú ľudia, ktorí vyrastú, akoby nič spoločného nemali s týmto svetom; ktorí [...] by najradšej sedeli niekde v záhradke, pod jabloňou, a čítali o včelárstve a preberali sa v starých ‚Černokňažníkoch‘. Nešťastní sú títo ľudia, lebo oni akoby boli vypadli z kolají života*“ (Alexy 1928: 45-46).

Nie je to tak, že by sa Alexyho postavy vôbec nepokúšali o aktivitu. Výsledky ich snáh sú však fatálne determinované tým, že spravidla ide o nepraktických rojkov s pomýlenou predstavou o svete a jeho „pravidlách“. Ich výpady do veľkého sveta či pokusy výraznejšie sa spoločensky etablovať tak zákonite končia rýchlym fiaskom a útekem na okraj – a k princípu „vita contemplativa“. Toto uviaznutie v kolobehu rojčivých snov, tvrdých nárazov a útekov⁶ nutne eskaluje práve v priestore mesta. Preto sa aj Bratislava, podobne ako predtým Praha a Paríž, stáva typickým „moderným mestom“ – s príznačnou rozpornosťou medzi „utopickými snami a očakávaniami“ a „beznádejou a stratou ilúzií“ (Málek 2011: 199).

Moment sprostredkovanej nelútostnej a zároveň lútostivej sebakritiky a pochybností o praktických schopnostiach obracia hlboko sklamaný Alexy na konci tretieho decénia aj na svoju generáciu. Keď v druhej kapitole pripravovaného románu nazvanej Pod viechou⁷ postava profesora Klopačku, ktorá je syntézou osobných a národných úsilí, vykrikuje „*Hurá!*“ (Alexy 1935a: 43), ide o donkichotské zvolanie vyvolávajúce namiesto burcujúceho efektu posmech. Toto zvolanie sa neskôr stane ironicky mysleným názvom dokončeného románového celku, kde v podobnom duchu zaznie ešte niekoľkokrát. Ako predmet skepsy sa pritom v románe objavuje aj „Zlatá fantázia“ a jej osadenstvo. Znova sa objavuje aj „krasoreč“ postavy nápadne sa ponášajúcej na T. J. Gašpara. Povzbudivé vyznenie z črty *Markéta* je však celkom preč – Klopačka reaguje len trpkým povzdychom o vlastnom „*vytriezvení z takýchto romantických duší*“ (Alexy 1935b: 51).

Preč z mesta!

„*Nuž, také zdanlivé je to všetko s tou Bratislavou; len vtedy zbadáš, aká je nevlúdna, keď sa na vidiek zatáraš.*“

(Alexy 1932: 49)

Skepsa ako dôsledok vytriezvenia z rojčivých nádejí smerovala k viacerým dimenziám Alexyho života v Bratislave. Jej naliehavú hĺbku dokumentuje radikálnosť následných činov a gest – najvýraznejšie, pravda, zásadné rozhodnutie v roku 1929 Bratislavu opustiť. Prinajmenšom s ohľadom na autorovu umeleckú činnosť sa javilo ako správne. Alexyho výtvarnícke potulky po Slovensku (1929 – 1933) sa rýchlo stali legendárnymi, pričom ich priamym dôsledkom bola umelecky úspešná séria

6 „Náhle je človek optimistom, dostane sa na povrch, a zúfalstvá, neúspechy zostanú len šedivými detailmi, nepatrnými oproti tomu veľkému cieľu, ktorý tam na horizonte cez prachový, dymový, hmlistý kúdol života vábivo presvitá z dialky“ (Alexy 1928: 40; poviedka *Prvá hodina*).

7 Kapitola bola prvý raz publikovaná v roku 1929 v *Slovenských pohľadoch*.

228 obrazov.⁸ V danom období sa navyše stabilizoval jeho osobný život – na začiatku roku 1933 sa oženil so Šarlotou Bugarovou.

Nečudo, že v oboch prozaických prácach, ktoré Alexymu v danom období vyšli knižne – v zbierke *Na voľnej vôľuške* (1932) a dvojzväzkovom románe *Hurá!* (1935) –, sa objavuje viac-menej rovnaká pointa, zavrhujúca cudzie, neproduktívne, ba nepriateľské bratislavské prostredie a, naopak, vyzdvihujúca vďačnejší, priaznivejší zvyšok Slovenska, osobitne jeho vidiecku časť: „*len preto som tu uviedol ničomnosť mladosti mojej v zapadnutom hniezde, beznádejnosť viech z veľ'komesta, aby som vás vylákal na naše dediny, do hôr, do dolín. Tam kynie pre vás rozkoš, potešenie a prostota evanjelia. Tam vás čaká pokoj*“ (Alexy 1932: 231). Aj románová postava rojčivého profesora Klopačku si v jednej z prestávok medzi zúfalo neúspešnými zápasmi o vlastnú spoločenskú relevantnosť v začarovanom kruhu bratislavských romantických snení a zničujúcich sklamaní bolestne vzdychne: „*Ó, keby sa tak mohol usadiť na tom hospodárstve: To by bolo niečo pre jeho zrútené nervy... Byť vzdialeným od ľudí, od mesta, od večitej honby za mamonou a úspechmi, – žiť utiahnuto, [...] to by bol svet...*“ (Alexy 1935b: 138).

Nejde však len o povzdych stroskotaného jednotlivca. Klopačkove slová totiž na konci románu úspešne uskutočnia práve tí najschopnejší z mladej bratislavskej generácie – Naďa Orviská s Ivanom Vrbovským. Tento akt ukazuje podstatný rozdiel oproti zbierke *Na voľnej vôľuške*. Odchod z mesta už totiž neslúži ako východisko pre naplnenie umeleckých (či spoločenských) ambícií, ale je ich popretím, výrazom rezignácie. Rezignácie v duchu tiež Arthura Schopenhauera, ktorá sa v Alexyho textoch objavovala spravidla v obdobiach jeho osobných neúspechov (Masaryk 2017: 135-139).

Spojenie témy osobného neúspechu s vysvetľujúcim „schopenhauerovským“ ideovým pozadím by sa dalo úspešne uplatniť aj pri románe *Hurá!* Alexy ho písal v dvoch fázach – na konci dvadsiatych rokov a v období medzi rokmi 1933 – 1934. Kým prvá fáza prebiehala v čase veľkých bratislavských kríz pred odchodom z mesta a krátko po ňom,⁹ druhá fáza zastihla autora v období, v ktorom opäť nevelmi úspešne „zápasil“ – tentoraz s ambicióznym projektom výtvarníckej kolónie v Piešťanoch. Nech už však boli príčiny hlbokoj ideovej skepsy (respektíve „défaitizmu“; Uhlár 1930/1931: 7) akékoľvek, ich výsledok je prakticky rovnaký ako v textoch s aspektom hlbokého presvedčenia – je ním umelecké stroskotanie a uviaznutie v nepresvedčivej slepej uličke.

Vehementnosť, s akou Alexy v danom čase zavrhuje priestor Bratislavy a naopak, volá slovenský kultúrno-intelektuálny živel „späť na (rurálne) Slovensko“, vynikne zvlášť v perspektíve toho, čo napísal desaťročie predtým. Dezilúzia, ktorá je s týmto obratom spojená, sa však nevzťahuje len na priestor mesta. Paradoxne, Alexy pokračuje v kritike vlastnej generácie a slovenskej spoločnosti. Okrem otvoreného pranierovania prázdneho rojčenia kultúrnych predstaviteľov znázorňuje aj pociťovanú kultúrnu nepripravenosť Slovákov na život v meste: „*Ale*

8 Kunsthistorik Ján Abelovský napríklad v tejto súvislosti píše o „zlomovom tvorivom období“ nielen pre Alexyho osobne, „ale i pre tvárnosť našej moderny ako celku“ (Abelovský 2008: 19).

9 Medzi rokmi 1928 a 1930 Alexy publikoval v *Slovenských pohľadoch* sedem kapitol z pripravovaného románu, potom sa s časopiseckým publikovaním románu odmlčal až do jeho knižného vydania.

Slováci nechodievajú do divadla. Nerozumejú hudbe a mozgy nemajú nacvičené, aby sledovali dejstvo hry. Ťažká práca“ (Alexy 1935a: 30).

Podoba bratislavskej society sa však v románe predsa len mení. Zmena vyplýva z toho, že predstavitelia slovenského národa už nie sú nutne vytláčaní na okraj – niekoľko z nich (predovšetkým rodina bankára Ormovského) úspešne preniklo do „veľkomestského“ centra. V meste sa už navyše tvorí ďalšia mladá generácia, ktorá sa v danom priestore pohybuje celkom prirodzene. Preto sa zdá, že isté „boje“ už boli – napriek všetkej skepse – predsa len vybojované: „*My sme zažili málo radosti. Dožili sme sa síce oslobodenej vlasti, ale svoju vlasť budujeme od základu [...]. Jej budovu budujeme len teraz. [...] Vám bude už lepšie. I vy budete lepšie...*“ (Alexy 1935a: 113).

Skepse smeruje opäť viac k pocitu osobného stroskotania než k celospoločenskému, objektívnemu stavu vecí. Svedčí o tom aj to, že identita pozorovateľa je prednostne „vyhradená“ jedinej postave – autobiograficky dotovanému Klopačkovi. Ostatne, prejavom hlbšej osobnej skepsy je tiež neorganicky a protirečivo podávaná kritika kadečoho, na čo v románe práve príde reč. Nakoniec jej neunikne ani dedinský priestor: „*Dedina je odtrhnutá od ruchu, behu a kultúry sveta. Dedina je zaostalá. [...] Moderný človek zúfa si v zdľhavej dedine, najmä pri ťažkopádnych, pomalých, ťarbavých dedinčanoch*“ (Alexy 1935b: 8).

V súvislosti s románom *Hurá!* je vhodné upozorniť i na zvláštnu rozlomenú podobu, ktorú v ňom má Bratislava. Na jednej strane už vykazuje znaky veľkomesta, a to tak priestorovými „rekvizitami“, ako sú divadlo, námestie, nábregie, kaviarne, vinárne a podobne, ale aj svojou vnútornou dynamikou, nepochopiteľnou pre rojčivého Klopačku. Na druhej strane sa však mnohými znakmi ponáša skôr na malomesto, plné samozrejmych náhodných stretnutí kadekoho s kadekým a s nedostatkom anonymity pri neustálom hľadaní mestských senzácií.

Toto zobrazenie v podstatnej miere poukazuje na samotného autora – špeciálne na Alexyho (ne)schopnosť s pochopením uchopiť väčšie, komplexnejšie celky. Tento prvok ho spája s hlavnou postavou románu, s profesorom Klopačkom.

Návrat do mesta

„*Znovu sedíme pri bielom stole ľudského dorozumenia, Bratislava je našou hostiteľkou.*“
(Alexy 1937a: 13)

Alexyho nestály, intuitívny a povrchný myšlienkový základ si všimli už jeho súčasníci. Kritik Rudolf Uhlár v súvislosti s prvými kapitolami pripravovaného románu *Hurá!* písal o „pseudoideách“ a „pseudonázoroch“, „ustalovaných podľa najbližších osobných zážitkov“.¹⁰ K tejto téze sa neskôr pridal aj J. Smrek, pri-

10 „Príde ale spisovateľ k osobnostiam, ktorých myšlienkový svet je širší, zložitejší azda než jeho samého, tu mu pero vyskočí a už to ide krivo! [...] Autor prekročil hranice subjektivismu, miesto umeleckého pôžitku máte naraz dojem ťažko stráviteľných pseudoideí a pseudonázorov. [...] v „Prof. Klopačkovi“ et comp. to vyvrchoľuje. Klopačka ustáli celý životný názor podľa svojich najbližších osobných zážitkov“ (Uhlár 1930/1931: 7).

230 čom priamo potvrdil, čo si R. Uhlár dovolil len naznačiť – to, že uvedená črta je príznačná pre celú Alexyho osobnosť.¹¹

Kde inde hľadať dôvody ďalšieho radikálneho obratu v subjektívnom vzťahu k Bratislave, ktorý u Alexyho nastal v roku 1937 (smer tohto obratu pregnantne naznačujú už názvy vtedy publikovaných článkov *Mesto, ktoré radi máme* a *Holubice Dunaja*)? Do Bratislavy prichádza opäť iný (respektíve inak nastavený) Alexy – s čerstvou, výrazne negatívnou skúsenosťou so skutočným slovenským malomestom¹² a zároveň už ako nielen „nádejný“, ale naozaj úspešný a široko uznávaný výtvarník a kultúrny činník s mnohými cennými kontaktmi. Či už to bolo z týchto dôvodov, alebo z nejakých iných, v článkoch i beletristických prácach, ktoré sú vsadené do priestoru Bratislavy, sa od roku 1937 pochybnosti o sebe (predtým pre Alexyho také typické) objavujú iba zriedka a len v letmých náznakoch.

Iná však bola aj Bratislava, ktorú Alexy po svojom návrate našiel. V jeho opisoch sa preto navracia a prehľbuje pociťovanie dynamiky mesta, pričom pohľad na ňu už nie je vonkajškový – subjekt postupne preniká do centra pozorovaných zmien.

Žriedlom novej dynamiky je synergický vzťah medzi perifériou a centrom mesta. Pohyb (česko-)slovenského elementu, ktorý bol prítomný už v Alexyho prvej publikovanej črte o Bratislave, sa posunul od prostého rurálneho nadšenia ku skutočnej progresívnej inovácii, vedľa ktorej starousadlicky, centrálny element akoby ustrnul – v pozícii opaku „života, ktorý ju obklopuje ako biela obruč okolo slnca“ (Alexy 1937a: 13). Dôsledkom je provokovanie k aktivite, novému pohybu, inšpirovanému doteraz zaznávanou perifériou. Na pozadí architektonických zmien sa manifestuje (konečne) uskutočňované „kolonizovanie“ mesta:

„A stará Bratislava trhla sebou, konštatovala, že takto to nejde ďalej. [...] Čakan sa zataľ do širokých kamenných stien a za mesiac už ich ani nebolo. [...] železné tyče sa vzpriamili, aby podložili betónovú kostru meravých mamutích tvorov, aby opantávali telá moderných palácov, pyšných, udivujúcich mrakodrapov novej, prerodenej Bratislavy“ (Alexy 1937a: 13).

Výsledkom tejto „kolonizačnej“ synergie je postupný vznik „veľkolepého a dôstojného“ veľkomesta, nahrádzajúceho predchádzajúcu „malomestskú srdečnú útulnosť“ (Alexy 1937a: 13). Aj pri tejto premene je základným impulzom iniciatívny vklad doteraz fakticky málo schopnej (ba až celkom neschopnej) slovenskej čiastky. Je to možné, lebo podľa Alexyho konečne nadobudla potrebné črty: okrem energie aj silu, odhodlanosť a praktické myslenie.

Ešte výraznejší vývinový skok priniesol druhý článok, *Holubice Dunaja*, predovšetkým v zmysle nastavenia subjektu voči mestu. Kým v článku *Mesto, ktoré radi máme* vystupuje subjekt ešte stále ako hosť (hoci už srdečne vítaný), ktorý mesto pozoruje skôr zvonku, v druhom publikovanom texte sa sám stáva hosťiteľom iných návštevníkov. Alexy sa pritom opäť vracia ku kolektívnemu „my“, pričom toto „my“ je tentoraz jednoznačne súčasťou veľkomesta. V oboch novinových

11 „dodatčne si uvedomujem, že jeho náhľady boli často skôr nálady [...] Totiž to, čo tvrdil jeden rok, na druhý rok, podľa toho ako mu maľovanie išlo, zmenil“ (Smrek 1989: 66).

12 Pripomínam, že návrat do Bratislavy sa udial krátko po neúspechu s niekoľkoročným frustrujúcim úsilím o vybudovanie výtvarníckej kolónie v Piešťanoch.

príspevkoch sa zároveň znovu opakujú charakteristiky vzťahu Slovákov a Bratislavy, ako sú optimizmus, vyzdvihovanie pokroku či sebavedomá odhodlanosť, no na rozdiel od tematicky obdobnej črty *V Bratislave pri Dunaji* neústi prítomný pátos do sloganov a výziev. Boje sú totiž už konečne „vybojované“.

Prechod od nutnosti bojovať za cieľ k jeho dosiahnutiu je znovu podložený prechodom od zastaranej nepraktickosti k technickému pokroku: „*S pocitom irónie myslíme na dni, keď jediným slovenským plavidlom boli plte [...]. Stáli na nich gigantické postavy ako symboly veľkého chcenia, ako výkričníky železných túžob. Postavy Goliatov sa pomínuli, ale sny vliali sa v holú skutočnosť*“ (Alexy 1937b: 38). Zdrojom optimistickej „holej schopnosti“ je – samozrejme – národná životaschopnosť, o ktorej sa v oboch textoch, rovnako ako o osobnosti subjektu, vôbec nepochybuje.

Mesto a strata

„*Hľa, Zlatá fantázia osirela, lebo behom času zanechali ju básnici, majiteľ iste skrachoval, nájomcu nového si nenašla a teraz tu stojí opustený dom.*“

(Alexy 1941: 8)

Nehatený úprimný – hoci aj prehnane patetický – optimizmus dvojice bratislavských glos z roku 1937 sa v ďalšom roku predsa len oslabil. Jemná melanchólia článku *Vianočný strom mesta Bratislavy* však nevyplýva z nejakých osobných prehier či zo zmeny nastavenia subjektu. Ten sa ostatne opäť rozplýva v kolektívnom „my“. Príčina deficitu je politická – mníchovský diktát a jeho dôsledky, naznačené prostredníctvom subjektívneho vnímania zmien vo vianočnej výzdobe mesta. V rámci tohto pozorovania zohráva hlavnú úlohu vianočný strom: „*Pozdáva sa nám, že je o niečo menší, než býval pred tým. Nedivme sa tomu: sme menší a chudobnejší, ako v predošlých rokoch. I rodinu, keď ohromí úder, Vianoce bývajú tichšie, skromnejšie*“ (Alexy 1938: 12).

Opačným spôsobom pôsobia na Alexyho zmeny vo vnútornej politike štátu. Práve v súvislosti s ňou nadobúda druhá časť textu podobne klišéovito manifestačný charakter ako kedysi v texte *V Bratislave pri Dunaji*. S tým podstatným rozdielom, že namiesto vyzdvihovania „Čechoslovákov“ či Československa sa vyčlenenie Alexyho „rodiny“ obmedzilo na Slovákov, definovaných národnou jednotou a kresťanským svetonázorom. Málokde u ideologicky vlašného Alexyho nájdeme takú frekvenciu fráz o národe a viere ako v tomto texte.¹³ Je zrejmé, že sa tu – tak ako viackrát inde¹⁴ – Alexy prejavil ako politický konformista.

Naopak, fejtón *Hospôdka „Ku zlatej fantázii“* (1941), publikovaný o tri roky neskôr, charakterizuje návrat subjektu – či dokonca návrat k sebe. Ako prezrádza názov, Alexy sa v ňom po rokoch opäť vrátil ku kultovému priestoru na periférii Bratislavy. „Návrat“ je aj samotnou témou krátkeho fejtónu – základným „dejovým“ podložím je totiž neúspešný pokus starnúceho „básnika“ nájsť aspoň stopu po už zaniknutej krčmičke, ktorá má – podobne ako vianočný strom

13 „Blížiac sa Vianoce budú Vianocami jednoty národnej. [...] S čistým svedomím a neskalenou dušou prisadneme k bielemu stolu v radosti, že sme kresťania, že nás spája všeludská idea Krista a že sme Slováci, že sme tu žijú, že po veľkých smrteľných otrasoch sme nevykrvácali, ale že sa nám zachovala vlasť!“ (Alexy 1938: 12).

14 Tejto téme som sa komplexnejšie venoval v štúdiu *Dve významové dimenzie pojmu „sociálna rola“ a spisovateľ Janko Alexy* (Barborík a kolektív 2018).

232 predtým – priamočiary symbolický charakter. Zatiaľ čo v článku *Vianočný strom mesta Bratislavy* sú preneseným denotátom politickej pohyby doby, v osobne mierenom fejtóne o Zlatej fantázii sa na jej priestor viaže význam dávnej mladosti a romantických snov „básnika“.

Nostalgia za priestorom, časmi, ale aj myslením, ktorú Alexy predtým v románe *Hurá!* naopak výsmešne problematizoval, je – aj vzhľadom na naznačený vývinový pohyb – veľmi nápadná. Akoby sa Alexy „v slabej chvíli“ nenápadne vzdával všetkých výtvarných takmer dvadsaťročných bojov – pozície v centre (prechádzka do periférnej časti), praktického myslenia (postava „básnika“) i výhod pokroku, obetujúc to všetko pre aspoň krátky dotyk s „romantikou“ minulosti:

„A básnik natiahol si na nohy galoše, prehodil cez plece gumák a šiel, šiel smerom ku Karlovej Vsi, kde medzitým na pobreží Dunaja narástlo nové, široké nábrevie. Všimol si internátu vysokoškolského na pozemku Lafranconiho a povedal si, ach, študenti dneška žijú si bez romantiky, ako grófi“ (Alexy 1941: 8).

Nie je to boj proti dejinám, ale opätovné hľadanie svojho miesta v rýchlom, dynamickom svete – čiže návrat témy, ktorá je pre Alexyho taká typická. V takto predstavenom autentickom boji si národné či náboženské floskuly nájdu miesto len veľmi ťažko.

Obyvatel' centra

„Bolí nás srdce za historickou Bratislavou...“
(Alexy 1955: 4)

Obdobie po februárovom prevrate v Československu bolo pre Alexyho (s) pokojným. Všetky jeho zásadné osobné „boje“ boli už úspešne vybojované alebo vybojovávané. Žijúc pokojný život vo vilke v centre Bratislavy, tešil sa všeobecnému uznaniu i spoločenskej úcte. V týchto rokoch sa mu navyše podarilo naplniť celoživotnú túžbu po obnovení Bratislavského hradu (vyslovenú už v roku 1921 v črte *Bratislava*; Alexy 1924: 182) čím výrazne – a doslova – poznačil tvár mesta.

Alexyho subjektívna situácia teda priala rýchlemu návratu k floskulám a zjednodušujúcim stereotypom. Teraz išlo o tie, ktoré servilne vyhovovali požiadavkám novej vládnucej strany. Už v roku 1949 vyšiel Alexymu román *Profesor Klopačka*, v ktorom na nepoznanie – celkom podľa dobového ideologického kľúča – prepracoval román *Hurá!* V rovnakom duchu je stvárnená aj Bratislava – ako falošné, prehnité mesto, ovládané bohatými a krajne nesympatickými malomeštiakmi. Rodina Ormovských, predtým výkvet slovenských snáh v meste, je tentoraz „výkvetom“ iným: „*Chamtivci, derogujte mi, lebo ste mi odporní so svojimi diamantovými ihlicami v mašliach. Vašich stodvadsať kíl na váhe, [...] vaše podvody a hnusné korupcie mali z vás dávno vyrobiť v niektorom z našich krematórií kálium, natrium, fosfor a živočíšne uhlie*“ (Alexy 1924: 37).

Zaujímavý je však návrat iného tematického prvku z predchádzajúcej verzie románu – motívu odchodu z mesta (respektíve odchodu na jeho úplnú perifériu) ako formy úniku z marazmu, ktorý sa s mestom spája. S jednou inováciou – zmenený profesor Klopačka si nájde priestor pre spoločensky produktívnu prácu i úspech práve na mestskej periférii.

Tento zvláštny, ba bizarný román by nebolo vhodné vnímať ako svedectvo o vzťahu subjektu k mestu či vôbec ako dobový obraz Bratislavy. Tá je tu len amorfnou kulisou pre Alexyho službu moci. Román tak zostáva len čudným svedectvom o radikálnej zmene politického režimu v Československu. Zároveň je autorovou najväčšou literárnou prehrou, ktorú nepochopila ani dobová kritika (Alexy 1957: 183).

O poznanie výpovednejšie sú v tomto zmysle ďalšie Alexyho články o Bratislave: *Bratislava okom maliara* (1955) a *Na procházce starou Bratislavou* (1968). Oba spája rovnaká téma, ktorou sú architektonické zmeny v meste. Spoločný je tiež autorov postoj – novú výstavbu či rekonštrukčné práce sleduje Alexy s očividnou nevhodnosťou, keďže ich vníma ako lajdácke, nevkusné či diletantské: „*Podívejme se jen na naši pýchu – Michalskou věž: teprve nedávno ji omítli a vymalovali, a jak vypadá? [...] dnes je tato z nejkrásnějších bratislavských věží zase už taková, jako by ji polili pomýjemi*“ (Alexy 1968: 4). S bolestivým povzdychom pritom spomína na zaniknuté časti historického centra.

Alexy zároveň znovu nezaprie „cit“ pre dobové politické ovzdušie – spomínaná kritika je naozaj očividná a ostrá v glose z roku 1968, teda z obdobia ideologického odmäku. V skoršom fejtóne z roku 1955 sa okrem avizovaného umelca pozerá na Bratislavu aj ideológ, ktorý každú trpkú výčitku zaonačí snahou po postupnom zlepšovaní či predostretím vysvetľujúceho praktického významu:

„*Bolí nás srdce za historickou Bratislavou, keď vidíme, že sa niekde rozpadáva starý, patinou krytý dom a niet možnosti ho zachrániť. [...] Tak skončila ‚Židovňa‘, malebná na oko, ale vnútri prehnitá, nehygienická. I tento kus starej Bratislavy ustupuje novým, zdravým bývaniam*“ (Alexy 1955: 4).

Oba články spája aj pozícia, v ktorej sa nachádza subjekt. Alexy v nich totiž hovorí ako skúsený bratislavský starousadlík, ktorého irituje okolitá dynamika, meniaci „jeho“ (či „naše“) mesto. Najmä druhý článok, publikovaný dva roky pred Alexyho smrťou, je tak pozoruhodným uzavretím kruhu, ktorý začal pred takmer päťdesiatimi rokmi – z návštevníka a propagátora praktickej dynamiky sa vo všetkých spomínaných aspektoch stáva subjekt s celkom opačnou identitou, z roztrateného a nesmelého (česko-)slovenského elementu, odsúvaného na perifériu mesta, zasa ústredný, dokonca agresívne invazívny činiteľ zásadných premien mesta (vrátane jeho centra).

Bratislava z roku 1968 bola už naozaj „slovenskou“, pričom vyvíjaný kolonizačný proces v sebe niesol utvárajúcu sa (a očividne nie celkom dotvorenú) schopnosť vedieť sa vhodne vysporiadať s mestským prostredím. Inými slovami, Bratislava šesťdesiatych rokov je „slovenská“ aj s provincionálnymi negatívami, ktoré k danému atribútu zákonite patrili (či patria).

- ALEXÝ, Janko, 1921. V Bratislave pri Dunaji. *Slovenský denník*, roč. 4, č. 132a, s. 7.
- ALEXÝ, Janko, 1924. *Jarmilka*. Turčiansky Svätý Martin: Knižnica Slovenských pohľadov.
- ALEXÝ, Janko, 1928. *Grétko*. Bratislava: Sväz slovenského študentstva.
- ALEXÝ, Janko, 1929. Bratislavský hrad. *Slovák*, roč. 11, č. 207, s. 6.
- ALEXÝ, Janko, 1932. *Na voľnej vôľuške*. Martin: Nová kníhtlačiareň.
- ALEXÝ, Janko, 1935a. *Hurá! I*. Bratislava: Bibliotheka.
- ALEXÝ, Janko, 1935b. *Hurá! II*. Bratislava: Bibliotheka.
- ALEXÝ, Janko, 1937a. Mesto, ktoré radi máme. *Nový svet*, roč. 12, č. 35, s. 13.
- ALEXÝ, Janko, 1937b. Holubice Dunaja. *Nový svet*, roč. 12, č. 38, s. 13.
- ALEXÝ, Janko, 1938. Vianočný strom mesta Bratislavy. *Dennica*, roč. 1, č. 16, s. 12.
- ALEXÝ, Janko, 1941. Hospôdka „Ku zlatej fantázii“. *Slovenský rozhlas*, roč. 2, č. 4, s. 8.
- ALEXÝ, Janko, 1949. *Profesor Klopačka*. Bratislava: Tatran.
- ALEXÝ, Janko, 1955. Bratislava okom maliara. *Novosti Bratislavy*, roč. 4, č. 28, s. 4.
- ALEXÝ, Janko, 1968. Na prochádzke starou Bratislavou. *Rudé právo*, roč. 48, č. 62, s. 4.
- HRUŠOVSKÝ, Ján, 1963. *Umelci a bohémi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- MRÁZ, Andrej, 1932. Úspechy vybojované a plány započaté. *Elán*, roč. 2, č. 9, s. 2.
- SMREK, Ján, 1989. *Poézia, moja láska. Spomienok kniha druhá*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- UHLÁR, Rudolf, 1930/1931. Ideový a mravný defaitista – Janko Alexy. *Elán*, roč. 1, č. 2, s. 7.

Literatúra

- ABELOVSKÝ, Ján a kolektív, 2008. *Janko Alexy*. Trenčín: Q-EX. ISBN 978-80-969598-9-1.
- ALEXÝ, Janko, 1957. *Ovocie dozrieva*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- BARBORÍK, Vladimír, 2018. Hľadání centra. Slovenská literatúra medzi Martinem, Prahou a Bratislavou. In ŠÁMAL, Petr – PAVLÍČEK, Tomáš – BARBORÍK, Vladimír – JANÁČEK, Pavel a kolektív. *Literárni kronika prvé republiky. Události, díla, souvislosti*. Praha: Academia, s. 50-54. ISBN 978-80-200-2909-6.
- HABAJ, Michal, 2005. *Druhá moderna*. Bratislava: Ars Poetica. ISBN 809-69-409-10.
- MÁLEK, Petr, 2011. Město. In VOJVODÍK, Josef – WIENDL, Jan, ed. *Heslář české avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908 – 1958*. Praha: Paseka, s. 199-224. ISBN 978-80-7308-332-8.
- MASARYK, Matej, 2017. *Zabudnutý svet. Próza Janka Alexyho v rokoch 1914 – 1930*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 978-80-223-4355-8.
- MASARYK, Matej, 2018. Dve významové dimenzie pojmu „sociálna rola“ a spisovateľ Janko Alexy. In BARBORÍK, Vladimír a kolektív. *Spisovateľ ako sociálna rola*. Bratislava: Veda, s. 47-72. ISBN 978-80-224-1682-5.
- MONGIN, Olivier, 2017. *Urbánní situace. Město v čase globalizace*. Přeložila Edita Wolf. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3442-5.
- VÁŠŠ, Martin, 2018. *Zlatá bohéma. Umelecká bohéma v Bratislave*. Bratislava: Marenčin PT. ISBN 978-80-8114-940-5.

Mgr. Matej Masaryk, PhD.
Katedra slovenskej literatúry
a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 02 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: matej.masaryk@uniba.sk